

Franc Jakopin

SLOVAR SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA*

(Ob izidu poskusnega snopiča)

*Duae res longe sunt
difficillimae — lexicon
scribere et grammaticam.*

G. Hermann

Morda se vse premalo in ne dovolj intenzivno zavedamo, kaj za nas pomeni predvideni izid Slovenskega slovarja. Takšni dogodki se celo pri večjih in bogatejših narodih ne namerijo tako pogosto, kaj šele pri nas; zato je prav, da so vsa teoretična izhodišča in praktični postopki pri izdelavi slovarja vnaprej do skrajnih možnosti premišljeni in vsklajeni med seboj. Sicer se bodo pojavljala posamezna vprašanja pri obravnavi skoraj vsake besede, vendar so rešljiva le, če je vnaprej pripravljena trdna metoda, veljavna za večino primerov; drugače se lahko zgodi, da bi bili v slovarju isti problemi na raznih mestih različno obravnavani. Pravilno je, da se je redakcijski odbor odločil, da vsa načela do kraja utrdi že poprej, in z izidom poskusnega zvezka je dana možnost razpravljanja o skoraj vseh skupinah vprašanj, ki zadevajo slovar; kajti gesla so bila tako izbrana, da nudijo največ gradiva za razmišljanje, čeprav je še marsikaj spornega ostalo izven njihovega okvira.

Ob prebiranju PS (Poskusnega snopiča) se srečujemo tako z najširše zastavljenimi vprašanji kakor s praktično obdelavo in tehnično ureditvijo posameznega gesla. Med najboljšežnejšimi in najpomembnejšimi je prav gotovo vprašanje, kaj vse spada v sodobni slovenski knjižni jezik in kako daleč nazaj sme slovar zajeti ta jezik. Te meje bi morali opredeliti kar najjasneje, čeprav je to zaradi specifičnega formiranja našega jezika seveda precij težavna naloga: kajti kljub dovolj močni tradiciji se v svojem funkcioniranju zlepa ni mogel razmahniti, kar pa je spet imelo za posledico, da se vsa galerija jezikovnih sredstev v vsakdanji dinamični rabi pomensko in stilistično ni dovolj izbrusila. Vrh tega se nam na vsakem koraku vsiljuje tudi vprašanje narečnih elementov v jeziku, saj je plast knjižnega jezika ponekod še zelo tenka in nehomogena; in ko se v nekaterih drugih jezikih sestavljavci slovarjev ukvarjajo največ z vertikalnim razvrščanjem besed po njihovi socialni vrednosti (na pr. naslednje tri osnovne ravni za angleščino: 1) *formal or literary* 2) *informal or colloquial*, in 3) *vulgar or illiterate*), se pri nas močno pozna krajevna komponenta, ki ima še zdaj dovolj važno ingerenco v knjižnem jeziku.

* Slovar slovenskega knjižnega jezika. Poskusni snopič. Uredili Anton Bajec, Mile Klopčič in France Tomšič s sodelovanjem Lina Legiše, Staneta Suhadolnika in Ivana Tominca. SAZU Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana 1964.

V zgodovini slovenskega knjižnega jezika se jasno riše mejnik med obdobjem odpora zoper nemško infiltracijo, ki je bil včasih bolj, včasih manj uspešen — kajti vplivi nemščine so delovali tako v narečnih kontaktih kakor tudi v območju pismenega jezika — in med začetkom obdobja, ko se je moral jezik osamosvojiti v vseh svojih funkcijah in si najti ustrezne izraze v vseh življenjskih razmerah in strokah. Poslej ni bilo več mogoče, da bi se naš jezik v novih zgodovinskih pogojih še razvijal, vklenjen v tuje miselne modele; opirati se je mogel le še na lastne moči. Pri tem zdravljenje že premagane jezikovne situacije kajpada ne bi imelo smisla; kar je jezik tako ali drugače asimiliriral kot nujno zlo in kjer je posameznim elementom odredil posebno funkcijo in pomen, mu tega danes ne kaže več jemati in vsiljevati nekaj drugega, kar je po svoji jezikovni »čistosti« morda enako problematično. Vsak jezik je po svoje občutljiv do tujih elementov: primerjajmo glede tega odnos češčine, poljščine in ruščine do nemškega, ali srbohrvaščine do turškega jezika.

Torej bi morali slovenski leksikografi v konkretnem primeru predvsem ugotoviti, kako bodo izpeljali selekcijo jezikovnega gradiva. S tem pa neogibno zadenejo ob jezikovno normo, ki jo bodo morali upoštevati skozi vse delo; dejstvo, da je bilo treba to ali ono besedo ali zvezo izločiti zaradi takšnih ali drugačnih motivov, prepričljivo potrjuje moč norme, hkrati pa izpričuje, kako odgovorno dejanje je že izbor gesel. Če kakšno besedo imamo v slovarju, se z njeno uvrstitvijo lahko strinjamo ali pa ne, če je v slovarju sploh ni, to pomeni, da se moramo v tem pogledu zanesti na odločitev redakcije. (Prim. Słownik języka polskiego, I, 1958, Uvod XVI — XXI.)

Bistveno je seveda tudi vprašanje, s kakšnim in kolikšnim gradivom razpolaga redakcija, kako in po kakšnih kriterijih se je zbiralo gradivo in pa kakšen obseg naj bi imel slovar. Nevarna za obseg je pot, ki jo je ubral ruski slovar v štirih knjigah, ki bi bil lahko veliko bogatejši, če ne bi toliko in tako na dolgo citiral iz literature, kar včasih premalo reliefno ilustrira pomene. Druga nevarnost je, da ostanejo gesla preveč gola, da jih z ničimer ne pojasnimo, da jim ne poiščemo nobenih zvez. Mimo vseh teh nevarnosti se mora slovar prekrmariti na pot, po kateri z najbolj gospodarnimi sredstvi največ pove.

Vsiljuje se nam primerjava med pripravami za Pletersnikov in sedanji slovar, pa čeprav je odtlej minilo že skoraj sto let in so se razmere v marsičem bistveno spremenile. Pred Pletersnikom so obstajale v glavnem le posamezne slovarske zbirke, ki so jih dolga leta množili nekateri znameniti slovenski možje; zato se je pred nastankom slovarja rodilo važno vprašanje, kaj se iz tega gradiva sploh da narediti in kako naj bi s pridom uporabili te zbirke, katerih sleherni avtor je imel pri svojem delu določene individualne namene. Ugotovili so, da iz vsega omenjenega gradiva ne bo mogoče sestaviti zanesljivega historičnega slovarja; knjižnega jezika, ki je takrat živel v glavnem le v leposlovju in začetkih strokovnega in publicističnega pisanja, takrat niso načrtno in sistematično izpisali, tako da je prevladoval narečni jezikovni material. Po raznih peripetijah in stranpoteh — spomnimo se samo uvoda, v katerem najdemo takšne stavke: *Nato povabi knezoškofo nekaj gospodov zaradi te stvari*, in podobno (Uvod, IV) — je delo nazadnje kljub vsemu našlo svojega uresničitelja v Pletersniku, ki je za slovenščino še danes nadvse pomembna knjiga.

Zbiranje gradiva za sedanji slovar pa je bilo organizirano kolektivno, pri čemer se zbiralci niso zmeraj jasno zavedali namena svojega dela in so se večkrat menjavala navodila zanj, ker se je končno sprejeti koncept izoblikoval šele

zadnja leta; dolgo je bilo na pr. nejasno tudi časovno jedro za slovar, nadalje, ali naj bi bil to slovar slovenskega ali slovenskega knjižnega jezika, in kakšen obseg naj bi imel — če bi se ravnali po geslu *vzeti*, kakor ga je izdelal Božo Vodušek v JiS VII, 4, 117—121, bi moral biti slovar precéj bolj obsežen, kakor pa kaže zadnja odločitev, namreč za štiri zvezke, ki bodo kar najpopolneje zajeli leksikon slovenskega knjižnega jezika od Cankarja do danes, za nazaj pa le tisto, kar je še danes živo in kar je nujno za razumevanje naših klasikov 19. stoletja. Seveda povzroča ta diskrepanca med končno odločitvijo in metodo zbiranja gradiva razne negativne posledice. V uvodu je na kratko povedano, kaj lahko prinese ta slovar; najbrž se ni bati, da bi bilo opuščenih preveč besed, saj imamo za kontrolo poleg Pleteršnika še slovarje drugih slovanskih jezikov; ti nas lahko spomnijo besed, ki niso samo slovenske. Težje je vprašanje zvez in fraz. Kakšnemu izpisovalcu se je zdelo to ali ono morda nepomembno, sestavljavci pa bi potrebovali ravno primere, ki niso bili izpisani. Tu se kajpak ne morejo zadovoljiti z razpoložljivim gradivom; s tenkim čutom, ustvarjalno, morajo zaslutiti vrzeli in jih sproti zapolnjevati.

Če pričujoči snopič v splošnih potezah primerjamo z ustreznimi gesli v nekaterih slovanskih slovarjih, na prvi pogled ugotovimo, da so gesla v njem dovolj bogata kljub razmeroma skromnemu številu izpisov. Teže bi se strinjal s trditvijo, da so gesla zelo pregledna; morda bodo v tem kaj bolj zadovoljila, ko bodo tipografske izpopolnitve omogočile boljšo optično diferenciacijo. Vendar kaže, da bo treba še marsikaj premisliti v strukturi gesla samega, med drugim glede razporejanja pomenov, ilustrativnega gradiva in citatov, zlasti pa še glede oddelevanja fraz; nasploh je treba znotraj gnezda zaradi večje urejenosti še to ali ono premakniti.

Pet strani obsegajoči uvod v poskusni snopič nam vzbuja nekaj pomislov. Razumljivo je, da ta uvod za zdaj še ne more biti tako izčrpen, kakor bo moral biti v prvem zvezku slovarja; vendar bi iz njega že morali razbrati glavne smernice pri sestavi in vsa za razumno branje slovarja potrebna pojasnila. Ti dve zahtevi sta zdaj le delno izpolnjeni; razen tega se nekatere formulacije ne skladajo z obravnavo pri geslu. Primerjajmo samo na dveh mestih omenjeno *brezpomenskost* predlogov in veznikov, istočasno pa beremo pri definiciji v geslu *beseda*, da je to *posamezna pomenska govorna enota*, čeprav vemo, da so tudi vezniki in predlogi »besede« in niti ne čisto brez pomena. Pri takih definicijah se je bolje opirati na ugotovitve v dosedanji literaturi, če za nove termine nimamo nobenih novih argumentov.

Nadalje se redakcija v uvodu preveč opira na povprečno izobraženega Slovenca. Pri tem trčimo ob več nadvse važnih vprašanj.

Prvo je nedvomno dejstvo, da bodo poleg Slovencev ta slovar (in ne redko) uporabljali slavisti po vsem svetu; znano je, da Pleteršnika res pozna vsak tuji slavist in ga navadno tudi ceni. Zato mora sodobni slovar — z razmeroma skromno uporabo prostora — izpolniti tudi vse tisto, kar si od njega obetajo slavisti znanstveniki, pa tudi tuji prevajalci, ki si z dvojezičnim slovarjem ne morejo zmeraj pomagati. Tako bo slavista zlasti zanimala akcentološka slika besede in njena morfologija, domačega pisca pa manj navadni pomeni in pomenski odenki, zveze in fraze. Vse to seveda zahteva od slovarja, da je kar se da zvest jezikovni resničnosti, pri čemer pa je bistveno važno, da naj bo ta resničnost sodobnega

slovenskega knjižnega jezika čimbolj objektivna in čim jasneje začrtana. Najbrž je to prav tu na začetku najteže rešljivo vprašanje; kajti ravno v tem se tako često razhajamo in imamo toliko različnih in preveč »individualno« determiniranih predstav o jeziku, za katerega vsi priznamo, da obstaja in funkcionira (nekateri sicer tudi trdijo, da imamo samo grafično sliko slovenskega knjižnega jezika, govornega knjižnega jezika pa sploh ne!).

Drugo je vprašanje izobrazbene stopnje povprečnega Slovenca. Predvsem nikakor ne sme prevladati načelo, da uporabniki slovarja to in ono že vedo; če bi bilo tako, bi se mogli zadovoljiti tudi s tem, da najbolj znanega in vsakdanjega besedišča sploh ne navajamo v slovarju, ker npr. vsak Slovenec ve, da je roka *roka* — pač pa moramo pri sestavljanju nazadnje le razmeroma obsežnega slovarja stalno imeti pred očmi, da hočemo predstaviti vsako posamezno besedo, ki po sprejetih kriterijih spada v slovar, in da o tej besedi (spet v primerjavi in razmerju, ustreznima za takšen obseg) povemo vse, kar si je s časom ustvarila v okviru pomenov, zvez in fraz, in se nam tako izlušči njena celotna podoba v današnjem jeziku. Pri tem si ne smemo vzeti za železno pravilo, da zmeraj odloča samo na listkih zbrano gradivo; lahko pride do tega, da bo kakšna sicer precej obrobna jezikovna poteza na listkih često zabeležena, odpade pa kateri od njenih glavnih bodisi pomenskih bodisi stilističnih odtenkov, in iz preprostega razloga, ker je ta raba preveč vsakdanja in vsem predobro znana: ogibati se je treba nevarnosti, da ne bi sodobni slovar v najslabšem primeru postal slovar *posebnosti* slovenskega knjižnega jezika; ostati mora slovar *slovenskega knjižnega jezika*.

Obenem se vsiljuje mnenje, da se redakcija ne sme preveč ravnati po željah raznih uporabnikov slovarja, pač pa jo mora voditi predvsem jezikoslovno merilo, se pravi, da je treba pri posameznem geslu informirati o vsem, kar beseda v vseh svojih funkcijah sama nudi in kaže. Predvsem naj bi se vsak uporabnik slovarja zanesel na to, da ima beseda, z vsem, kar je o njej povedanega, v sodobnem knjižnem jeziku res tisto mesto, ki ji ga odmerja geslo. (To zadeva označevanje s kvalifikatorji in drugo.)

Znano je, da so v Pleteršnikovem slovarju kljub vsem njegovim vrlinam prav nekatere načelne nejasnosti povzročile nerodnosti, ki so se potem vztrajno prenašale po slavistični literaturi; za primer vzemimo samo naglas pri glagolih kakor *hóditi*, *móliti*, *kóliti*, *lómíti*, *nósiti*, *móčiti*, *séliti* in dr., z vsemi njihovimi prefigiranimi družinami. Takšni akcenti v slovenščini res živijo, vendar so možni le ob reduciranem *i*-ju. Tudi zgledovanje po drugih slovanskih slovarjih raznih obsegov skriva poleg prednosti še nekaj nevarnosti. Vsak slovanski jezik si je v zvezi s takšnimi ali drugačnimi zgodovinskimi pogoji ustvaril svojo avtonomno jezikovno podobo in ima v vseh območjih gramatike in leksike svojski globinski, stilistično razvejani profil. Torej je lahko (predvsem pomenska) razvrstitev posameznega gesla v dveh sorodnih slovanskih jezikih precēj podobna, lahko pa se izkaže tudi za precēj različno. Tuji slovarji nam sicer ne morejo biti vedno za zgled, dostikrat nam pa le lahko pomagajo ali vsaj dajo pameten namig. Vzemimo za primer geslo *a* (veznik). V poskusnem snopiču ima 17, v ruskem slovarju podobnega obsega pa celih 218 vrstic. S tem seveda še ni rečeno, da je funkcija slovenskega veznika *a* enako raznolika kot funkcija ruskega veznika *a*, vendar že ta površna primerjava kaže, da izpisovalci morda le niso bili dovolj pozorni nanj.

Iz vsega tega je razvidno, da mora biti pri sestavljanju tako pomembnega dela nenehno navzoča vsestransko aktivna urejevalna magnetna sila, ki skrbi za to, da se z minimalnimi sredstvi doseže maksimalna informacija. Posamezno geslo naj se nam predstavi v svoji izklesani enovitosti, ne pa, da bi bil za njim preveč opazen uporabljen listkovni material.

Gesla v poskusnem snopiču nam nudijo preveč vprašanj, da bi se jih dalo izčrpati v takšnem sestavku. Dotaknil bi se le nekaterih konkretnih primerov, ki so, čeprav vzeti iz posameznega gesla, lahko širšega načelnega pomena.

IZBOR BESED

V poskusnem zvezku je premalo »eksponiranih« besed (gesel), da bi mogli nadrobneje ugotoviti, kod teče črta, ki razmejuje opuščeno leksiko; skoraj za vsa gesla bi lahko rekli, da so v današnjem knjižnem jeziku zasidrana bolj ali manj trdno. V pravi meri so vključeni tudi strokovni termini, saj vemo, da postaja z razvojem in popularizacijo znanosti marsikatera prej v ozko strokovno sfero zaprta beseda zdaj splošna raba že v pogovornem jeziku. Posebej bi se ustavil ob dveh geslih, *akopram* in *bledcen*. *Akopram* nedvomno spada med odmrle besede, čeprav je tudi po Cankarju še kdaj zašla v kakšen tekst. Dovolj naj bi ji bilo mesto v Pleteršniku, kamor se bo verjetno zatekel po razlago, kdor za kakšno starejšo besedo ne bo našel pojasnila v sodobnem slovarju. *Bledcen* je iz otroškega jezika ali iz jezika za otroke; ob tem izrazu se poraja vprašanje, kaj naj bi v slovar sprejeli iz te tako specialne plasti jezika, kajti otroški jezik si v svojem besedotvorju utira pot z načini, ki sicer v jeziku niso produktivni. Ti modeli za tvorbo novih besed so le preveč individualni, menjavajo se v raznih socialnih plasteh, odvisni tudi od kreativne moči in intenzivnosti staršev v njihovem občevanju z otroki. Če teh tvorb ne bi srečavali v književnosti, bi bila odločitev preprosta; tako pa spet nastane vprašanje, kaj bo odločalo za uvrstitev katere od njih v slovar ali zoper njo: ugled avtorja, ki jo je rabil, ali pa njena bolj ali manj splošna razširjenost v otroškem jeziku. *Bledcen* se prišteva k tipu *majcen* in *drobcen*, čeprav sta ta dva neprimerno bolj rabljena kot *bledcen*. Če bi se odločili za uvrstitev v slovar, se tem pridevnikom priključi še neskončna vrsta samostalniških, pridevniških, glagolskih in adverbialnih pomajševalnic in ljubkovalnih besed, ki so namenjene samo najmanjšim otrokom, čeprav so še tako precèj neobstoje tvorbe — nekatere samo zaživijo in ugasnejo, druge so trajnejše: *pridkan*, *pridenčkan*, *počakcaj*, *pridkaj*, *pojčkati*, *muc*, *mucelj*, *muceljček*, *ajati*, *ajčati*, *ajčkati*, *papcati*, *pupcati* itd. Med njimi so besede, ki so se že tako utrdile v knjigi in pri znanih avtorjih, da bi jih morali sprejeti v slovar; vendar je treba pri tem ves čas uporabljati isto merilo za vse primere.

BESEDNE OBLIKE IN AKCENT

Poleg pomenskih razvrstitev in razporeditev zvez je ta razdelek nedvomno najvažnejši pri obdelavi gesla; toda iz poskusnega snopiča je videti, da prav v tem redakcija še ni našla najboljše, za ves slovar veljavne rešitve. Kakor mora

včasih slovar posegati v gramatiko in ji nuditi zanesljive podatke, se mora tudi v slovarju upoštevati gramatika; in kar zadeva oblike — katerih integralni del je tudi akcent — mora slovar prinašati toliko ključnih informacij, da si uporabnik, ki pozna osnove slovenske slovnice (najbolje bi bilo, da jih uvod v slovar povzame), s slovarjem lahko pomaga do vsake besedne oblike z njenim naglasom in intonacijo vred. Ker je v jeziku veliko več systemskega kot izvensystemskega, bo za večji del besedišča veljala pravilnost oblik, in le pri razmerno neznatnem številu primerov, ki jih je sistem izločil ali pa se še niso vključili vanj, je treba poleg osnovne sheme pri posameznem primeru navesti še vse oblike, ki se odmikajo od normalnega, systemskega. Že v gradivu, ki ga prinaša PS, naletimo v tem pogledu na nekaj pomanjkljivosti, ki bi deloma odpadle, če bi bil uvod v tem izčrnejši. Iz ničesar ni razvidno, kako nameravajo uredniki ves ta kompleks vprašanj rešiti v dokončni obliki slovarja.

Navedel bi tudi nekaj primerov neskladnosti z jezikovno realnostjo, ki bi jih bilo treba uravnati. Težko je soglašati s samo enim akcentskim mestom pri nekaterih domačih in tujih zloženkah: geslo *avtocesta* ima na primer naglas samo na prvem zlogu, v oglatem oklepaju, kjer sta zabeležena intonacija in izgovor, pa zasledimo na prvem delu zloženke padajočo, na drugem rastočo intonacijo — s tem se je nehote vrnila tudi še druga bistvena napaka, ker bi tu lahko sklepali, da ima slovenščina intonacijske razlike tudi v nenaglašanih zlogih. (Pri *avtocesti* nam ponuja dva naglasa že sama možnost, da bi jo lahko pisali tudi narazen). Tudi beseda *dvobarven* ima v PS samo en naglas in sicer na prvem zlogu; enako čudno zveni tujka *bestseller*, ki ima edini naglas prav tako na prvem zlogu, čeprav je že iz nedomače grafične podobe razvidno, da beseda še ni asimilirana in da torej mora biti tako po naglasu kakor po izgovorjavi blizu originalu. (Tu bi še dodal, da tudi razlaga pri tem geslu ni popolna, ker *bestseller* danes ni več samo najbolj kupovana knjiga, temveč tudi plošča ali film, ki gre dobro v denar). Veliko bolj delikatno je vprašanje akcentskega mesta pri glagolih tipa *mazati*, *čakati*, *lizati* (in najbrž tudi glagolov tipa *beliti*), katerih zastopnik v PS je glagol *izpisati*. Čeprav je na drugem mestu naveden tudi glagol s stalnim naglasom na osnovi, *izpisati*, in naj bi poleg navedeni in pomenil, da sta oba člena enakovredna, je z geslom, ki mu je že grafično dan večji poudarek, vseeno vsaj sugerirana oblika s končnim akcentom. Ob tej močni skupini glagolov smo priča zanimivega akcentskega stanja in tudi zanimivega procesa, ki bi ga skoraj lahko imenovali pravo akcentsko bitko, intimno povezano s tremi oblikami slovenščine — s knjižno, pogovorno in narečno. Čedalje bolj agresiven je stalni tip z naglasom na osnovi, morda zaradi akcentske opozicije v doljenščini (dolenjsko *pisat*: *pisâla*; gorenjsko *pisát*: *pisâla*; pogovorno tudi *pisat*: *pisala*); torej je v nedoločniku brez končnega *i* možen končni naglas samo v močno narečno opredeljeni gorenjščini. Kaže, da se poudarjanje na tematičnem vokalu najtrdneje drži v ženskem deležniku na *-la*, ker je celo pri srednjem spolu in pri moškem spolu množine teh deležnikov začel zmagovati stalni naglas. Tudi radio s svojim vztrajanjem na končnem naglasu (tudi *roké*, *nogé* ipd.) ne bo mogel zavreti moči jezikovnega sistema, ki uveljavlja stalni naglas na osnovi v tem tipu glagolov. Tudi glede tega slovar ne bo mogel mimo jezikovne realnosti; končni poudarki se bodo v deležnikih slej ko prej obdržali kot akcentska dubleta. Dvomi nastajajo tudi tam, kjer sta v oglatem oklepaju pri isti besedi navedeni obe intonaciji (*blâgor* in *blâgor*, *bledičnost* in *bledičnost*); v dokončnem uvodu

bo vsekakor moralo biti pojasnjeno, ali gre za lokalno različno intonacijo ali za dubletno intonacijo istega govora. Premisleka vredno je tudi vprašanje, ali je znanstveno opravičljiva odločitev, da se bodo fonetično transkribirane besede v izgovorni normi navajale v oglatem oklepaju skupaj z intonacijo. S tem smo pravzaprav vnesli v oglati oklepaj, kjer zapisujemo obvezni izgovor besede, prav tisto, česar smo se odrekli v geslu, namreč da intonacija za knjižni jezik ni obvezna, ker je za velik del Slovencev nepriučljiva. Tako nastane vprašanje: ali je pri glavnini besed, ki se ravna točno po pravorečnih navodilih in ki jih slovar lahko prinese v uvodu, sploh potrebno navajati izgovor za vsako posebej? Če ga že navajamo, bi morali stvar pač izpeljati do kraja in si prizadevati za povsem enotno fonetično transkripcijo. Po mojem bi bilo dovolj, navajati izgovor le v primerih, kjer morejo kljub navodilom še nastati pravorečni dvomi (npr. *kopalnica* ali *kopaonica*, ipd.). Že v PS je prav zaradi te nezdržljivosti prišlo do nesporazumov pri geslih *bled* in *brada*; v geslu je za nevtrum kot naglasna dubleta pri *blédo* navedeno tudi *bledó*, v oglatem oklepaju pa samo oblika s končnim akcentom, *bledô*. To si lahko razlagamo s tem, da je intonacija za nevtrum ista kot za femininum, ali da je po pravorečju možna samo oblika s končnim naglasom; podobno velja tudi za geslo *brada*.

Glede naglašanja v posameznih primerih znotraj stolpca bi bilo treba upoštevati enotno merilo in akcentuirati tam, kjer je to potrebno zaradi jasnosti. Zato bi morali pri navajanju zvez in citatov v vseh dvomljivih primerih označevati naglas; v PS to ni dosledno izpeljano. Tako je naglas označen na pr. v citatu iz Cankarja: *Prav je, da ste dobre volje v teh težkih časih, ko draginja tare in davki tiščé* — ni pa označen na pr. v frazi: *Tako bo, pa mir besedi; ploha besedi; slap besedi; izbira besedi* (sic!).

FREKVENCA

To je poglavje v slovarju, ki se ga je v vsakdanjem razpravljanju dotaknilo že največ zainteresiranih. Vsakdo je našel svoje argumente proti popolni objektivnosti frekventacijske oznake od ena do deset. Redakcija je v tem gotovo imela dober namen, toda rezultat v glavnem ni prepričljiv; kajti frekvenco sodobnega knjižnega jezika pojmuje kot zares živo pogostnost rabe posameznih jezikovnih elementov. V PS pa na pr. zasledimo isto frekvenco — ker je pač mišljena za povprečje zadnjih 50 let — za besede, ki so popolnoma izumrle (*akopram*) in na pr. *avtocesta*, ki je nova beseda. Poleg tega imamo v raznih poklicih različne stike z besedami: plinski strokovnjak najbrž velikokrat sreča besedo *butan* in uradnik je dobro seznanjen s svojo *datirko*, drugim pa je ta beseda morda čisto neznan. So tudi besede, ki se nekako ne prebijejo v pisan jezik, v govornem (in tudi knjižnem) jeziku so pa lahko pogoste. Iz rezultatov bi sklepali, da je bilo gradivo za pridobitev zanesljive frekvence tudi veliko preskopo. Razen tega ima mnogo besed več pomenov, za katere ne more veljati ista frekvenca. Vsi ti in morda še drugi razlogi so vplivali na to, da je frekvenca v PS vzbudila toliko dvomov, čeprav jezikoslovci in praktiki ne morejo zanikati velike vrednosti frekvenčnega slovarja. Dokler tega nimamo, nas približno orientira že velikost stolpca; besede, ki so si ustvarile velike pomenske družine in številne zveze, so nedvomno bolj pogoste od tistih, ki so v slovarju zastopane le z eno ali nekaj vrstami.

Redakcija se je odločila, da bo definicije navajala samo izjemoma, pri razlagi pomenov pa si bo pomagala z opisi in sinonimi. K razlagi naj bi prispevale tudi zveze in tako imenovani iztržki. Pri razvrščanju pomenov seveda nimamo v vseh tipih gesel opravka z enako opredeljivimi pomeni in pomenskimi odtenki; za besede, ki označujejo fizične pojave in predmete, je tudi pomenska diferenciacija veliko bolj otipljiva in splošno prepričljiva. Nedvomno pa je pri razvrščanju treba razlikovati med pomenom in rekcijo, drugače se nam preveč zбриše meja med semantiko in sintakso. Pri veznikih je zlasti važno, da so za primere navedeni stavki, ki jasno prikažejo funkcijo obravnavanega veznika. Velika previdnost je potrebna tudi ob navajanju sinonimov; pri veznikih, kjer gre ne toliko za sinonimiko pomenov kakor za sinonimiko funkcije, je stvar še toliko bolj važna in občutljiva — tako npr. nikakor ne bi mogli kratko malo zamenjavati veznikov *ako* in *če*. Približno isto velja za razlago veznikov *akoprav*, *akotudi* in *akoravno* z enim samim veznikom, namreč s *čeprav*. Veliko bolj bi se približali točni vrednosti teh veznikov, če bi v razlagi zamenjali *ako* s *če* in tako dobili sodobne sinonime *čeprav*, *četudi*, *čeravno*. Tudi glede primerov za rabo veznikov je važno poudariti, da imamo več možnosti; vzamemo lahko navaden, splošno rabljen primer, pa naj je bil izpisan ali ne; druga možnost je manj vsakdanji primer, vzet iz skrajšanega citata brez navedbe avtorja (iztržek), kakor: *vino mu moraš hvaliti, če te prav za ušesom praska*, ali *moral sem iti, če sem pa obljubil* — tega drugega načina ne bi smeli uporabljati, ker hoče narediti vtis, kakor da bi bile takšne konstrukcije splošne in normalne, v resnici pa je to nekoliko posebna, morda celo individualna in nerodna raba. Če pa za ilustracijo rabe navajamo izpis iz teksta znanega pisatelja, ki je dober stilist (seveda tudi o tem mnenja niso vedno enotna), moramo zapisati celotno stavčno konstrukcijo in dodati ime avtorja.

Pri razporeditvi pomenov vse ni vedno na svojem mestu. Tako je na pr. besedna zveza *dvojna mera* uvrščena v pomenski oddelek: *dveh vrst*, *neenak*, *čeprav* pomeni v prvi vrsti *dvakratno*, *podvojeno mero*, saj beremo na koncu istega stolpca: *Dajte mi dvojnega*, kar je razloženo z *dvojno merico*. Precej nasilna (in neutemeljena) se zdi ob nekaterih zvezah pod geslom *bel* pomenska delitev v *snežno bel* in *svetel*. *Bel kruh* in *bela moka*, ki sta v PS v razdelku *snežno bel*, sta le relativno bela v primerjavi z zvezami, uvrščenimi pod *svetel*: *bel vrat*, *bele prsi*, *bel v lice*, skupaj z vso tako imenovano pesniško rabo: *bel dekliški glas*, *bel smehljaj*, *beli spomini*, *bela duša*, *mesečina*, *misel* (manjka pa zveza *bela svetloba*) ali pa tudi citat iz Cankarja: *Obšla me je prijetna misel, kakor pozdrav od teh belih, prijaznih zvezd*. Po mojem spadajo vse pesniške ali prenesene rabe nedvomno v prvi oz. osnovni pomenski razdelek tega gesla, ne pa pod manj izraziti in manj močni *svetel*.

Najmanj razčiščeno v PS je vprašanje fraz in njihovih razlag. Že čisto s tehnične strani se mi zdi napačno, da fraze niso dobile svojega posebnega mesta v stolpcih; najdemo jih pomešane med navadne zveze in iztržke, tako da le težko uganemo, ali je ta ali ona zveza fraza ali ni. Tudi se ne moremo preveč zanašati na razlage, kajti včasih je razložena kakšna čisto navadna zveza, prava fraza pa sploh ne, ali le pomanjkljivo. Kako intenzivno so se s tem vprašanjem ukvarjali slovanski leksikologi, leksikografi in gramatiki, je razvidno že iz šte-

vilnih, frazeologiji posvečenih razprav, od čisto teoretično usmerjenih do praktično analitičnih. Raziskave teh problemov so dosegale viške ob nastajanju slovarjev. V ruščini na pr. so ta vprašanja poglobljeno obravnavali od Šahmatova dalje; naj omenim le razprave V. V. Vinogradova, A. I. Jefimova, B. A. Larina, V. P. Suhotina, O. S. Ahmanove in posebej S. I. Ožegova.

Idiomatika, vsaj tista, ki jo moremo nedvomno označiti kot táko, mora imeti poseben razdelek, saj v pravi frazi nimamo več opravka s pomenom, ki ga najdemo v tem ali onem razdelku pri njeni osnovni besedi; pač pa iz zdaj ne-ločljive zveze dveh ali več besed nastane nov pomen, rezultat te spojitve. Za slovenščino ta sklop še ni kaj prida obdelan, zato je nujno, da se vzporedno s pripravami za slovar s trdnih teoretičnih pozicij gradivo analizira tudi v tem pogledu. Določiti je treba meje svobodnih zvez in fraz, ugotoviti, kje se neha navadna zveza in začenja fraza; najti bi morali glavne slovenske frazeološke strukturne tipe, ki bi omogočali točno in zanesljivo razvrščanje fraz.

V PS so primeri fraz, ki so ostali brez pojasnila ali pa pojasnilo ne ustreza popolnoma, npr.: *ta je pa lepa! ta je pa prazna!* (*ta je pa bosa!* manjka); brez razlage je: *tako bo, pa mir besedi!*; pomanjkljivo, s *skriva*, je razložena fraza: *nekaj ima za bregom — imeti nekaj za bregom* ne pomeni le *nekaj skrivati*, ampak je s tem povezan še prikrit, navadno slab namen. Dalje: *kaj je na stvari?* Ponekod je fraza pojasnjena s frazo; smo morda kaj bolje informirani, če rečemo: *jaha na vsaki besedi*, kakor če povemo: *lovi ga za vsak izraz?* Ali *bo mož beseda?* je brez razlage. Pri geslu *beseda* kljub številnim primerom še marsikaj manjka; med drugim ne najdemo fraze: *nimam besed!*, ni primerov iz šolskega življenja, ki bi zelo lepo pojasnili prvi pomen: *znaš besede?*, *si napisal besede?*, *je spraševal besede?*; in pogrešamo tudi frazo: *na besedo ubogati*.

ZVEZE IN IZTRŽKI

Ta razdelek je nadvse pomemben: tu beseda zaživi v svoji sferi, vključena je v besedne sklope, opredeljena v svojem semantičnem in sintaktičnem odnosu do drugih besed. Zveze in iztržki so vzeti iz širšega konteksta; postati bi morali sami na sebi tipični in samostojni, a se jim dostikrat še preveč pozna pečat njihovega izvora. Izbrati ali prirediti bi jih bilo treba tako, da bi bili v navedenih primerih na prvi pogled vidno zasidrani v centralni, živi plasti knjižnega jezika, ne pa, da so v njih še jasno opazne avtorjeve posebnosti ali značilnosti pretekle dobe; tudi ne bi smeli jemati v poštev primerov, ki ob sebi očitno zahtevajo kvalifikator. Marsikje je tudi težko razlikovati med pisateljevo izrazno dovršenostjo in njegovim jezikovnim neznanjem, zato si bodo morali sestavljavci slovarja prav v tem skrajno stanjšati čut za jezik. Naj v ilustracijo navedem nekaj primerov iz PS. Pod geslom *delati* beremo zvezo *delati od jutra do mraka*. Ta zveza ni tipična, ker sta oba njena člena pomensko zvezana med seboj, *jutro z večerom* (ne z *mrakom*) ali *zora z mrakom*. Zato je normalna le zveza: *delati od jutra do večera*, ali *delati od zore do mraka*, nikakor pa nista možni zamenjavi: *delati od zore do večera*, ali *od jutra do mraka*. Pod geslom *čas* zasledimo primer: *ženi kravo k juncu, da ne mine čas*, medtem ko bi bilo pravilno *k biku*, ker je *juneč* samo dialektičen izraz v pomenu *bik* (včasih tudi evfemističen). Pri *bati se* beremo: *tantje se boje (iti) k soldatom*, čeprav vemo, da je danes besedo *soldat*

v knjižnem jeziku že čisto izpodrinila beseda *vojak*: *grem k vojakom, je pri vojaki, ne boji se iti k vojakom* itd.; pod geslom *biti* zasledimo *biti na gorkem*, čeprav je splošno in knjižno v rabi *na toplem*. Enako za ponazoritev bele barve ne ustreza primer: *od prahu beli šolni*; besedo *šolni* SP sicer dovoljuje, vendar je že kar precèj zastarela, najmanj pa neknjižna. Beseda *kil* v zvezi: *tehta pet kil in še čez* premakne vso zvezo v pogovorno plast. Kakor še pri nekaterih drugih geslih, pogrešamo tudi pri geslu *čez* več fraz, med drugim *na čez prodati in skakati čez plot*. Zgodi se tudi, da vztrajanje pri abecednem redu navajanja zvez pritegne pozornost na zveze, ki so manj navadne, tako na pr. pri *bled*, kjer najdemo na prvem mestu *bled čaj* in šele na drugem *bled obraz* ali *bledo lice*.

KVALIFIKATORJI

Tudi kolikor toliko popoln in ustrezen register kvalifikatorjev nedvomno spada med najtežje naloge, s katerimi se morajo spoprijeti uredniki slovarja. Noben knjižni jezik ni idealno homogen in v svojih izraznih sposobnosti dokončno izčrpan, zato nudi neskončne možnosti za nove kontakte med besedami. Poleg sodobnega nevtralnega knjižnega jedra živi namreč še vrsta časovno ali krajevno zaznamovanih elementov; v knjižnem jeziku se pojavljajo besede in zveze iz prav vseh jezikovnih plasti, od ožjih profesionalnih žargonov do raznih variant pogovornega jezika, in vrh tega morejo biti izrazi še različno čustveno obarvani — tako da je razpon za rabo raznih ekspresivnih kvalifikatorjev res širok.

PS je za kvalificiranje besed v vseh teh dimenzijah uvedel precèj kvalifikatorjev, vendar se zdi, da jih je še zmeraj premalo. Tako bi bil poleg kvalifikatorja *pokrajinsko* nujen še kvalifikator *dialektično*, predvsem pa bi bilo treba skupni kvalifikator *ekspresivno* razbiti na bolj detajlirane, točneje povedne kvalifikatorje. Ponekod se tudi ne bi mogli strinjati z uporabo tega ali onega kvalifikatorja; v PS na pr. naletimo na: *kaj ga pa bije?* z oznako *pogovorno*, in *ta ga pa pihne* z *ekspresivno*; hkrati pa naj bi bilo enako *ekspresivno* tudi *delati cirkus* ali *oba sta delala kot nora*; pri *dopasti se* in *dopasti* ne more kvalifikator *pogovorno* veljati enako za obe obliki, kajti če je prvo pogovorno, je drugo vsekakor zastarelo in narečno, pa čeprav to uporablja Janez Trdina. Pri geslu *delati* beremo brez kvalifikatorja poleg *delati klobase*, *maslo*, *obleko* tudi *delati pesmi*; *delati pesmi* ne more ostati brez kvalifikatorja, je ali šaljivo, ironično ali morda še kakšno. Prav tako je brez kvalifikatorja npr. *godci eno urežejo* ali *zvrniva vsak enega*, pa primeri pod *ga*: *nalesti se ga*, *dosti ga nese*, *rad ga srka*, in podobno; *gorje se ga babnici*, *sam bog si ga vedi*, *bog ga bodi zahvaljen* (medtem ko *vrag si ga vedi* manjka!) je enako navedeno brez kvalifikatorja.

Citatov prinaša PS razumno mero, čeprav bi še tega ali onega (od starejših) lahko brez škode opustili. Še bolj važno pa je, da bi jih dosledno uvrščali vsakega na ustrezno mesto, najbolje na konec pomenskega oddelka, za zveze in iztržke.

Prav bi bilo, da bi redakcija že zdaj objavila tudi seznam vseh za ta slovar ekscerpiranih del.

Op.: Razširjeno po članku v Naših razgledih z dne 4. aprila 1964.